

*Тендітна Н. М.,
кандидат філологічних наук, доцент
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»*

*Терещенко М. Г.
магістрант
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»*

ПЕСИМІСТИЧНИЙ ОБРАЗ СВІТУ В РОМАНІ Є. ПАШКОВСЬКОГО «ВОВЧА ЗОРЯ»

Анотація. У статті аналізується зображена в романі тотальність смертельного потягу в українському селі. Трансформації, які відбуваються у феномені смерті в колективному підсвідомому, на думку письменника, дають змогу побачити не тільки деформовану структуру сільської української індивідуальності, яка не в змозі прийняти динамічний темп сучасної міської культури, а й сприймає загальний об'єктивний стан світу як апокаліптичний.

Ключові слова: потяг до смерті, потік свідомості, потік мовлення, мотив дороги, блудний син, тотальна безпритульність людини, непостійність, безвихідь і жорстокість існування, батьківський дім.

Постановка проблеми. З погляду експресіонізму метафізичний бунтівник прагне піднятися над хаосом світу, щоб утвердити єдність, тому метафізичному бунтівнику, згідно з концепцією А. Камю, притаманний принцип справедливості; бунтівник протистоїть демонізму, беззаконню та іншим явищам, які керують світом. Власне, з таким метафізичним бунтом, який протестує проти смертоносних людських потягів – страждання, страху і смерті – ми маємо справу в прозі Є. Пашковського. Художня цілісність метафізичного бунту досягається тут за допомогою стильового різноманіття, але з експресіоністською домінантою. Саме таку єдність і демонструє проза митця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературознавці не так вже й часто обирають об'єктом своїх досліджень прозу Є. Пашковського. Так званий «потік свідомості» відлякує більшість читачів від його творів. Але водночас із цим саме така манера написання сприяє найоптимальнішому висвітленню актуальних проблем сьогодення. Зокрема, традиції ставлення українців до смерті та виділення смертоносних категорій сучасного світу. Початок цій темі був покладений у наукових розвідках Н. Зборовської, Т. Гундорової, Р. Харчук та монографії О. Вертипорох. Але, на жаль, ці теми так і залишаються мало дослідженими до цього часу.

Мета. З моменту виходу останнього роману Є. Пашковського значно знизився інтерес до його творчості. Але проблеми, які письменник порушує у своїх творах, залишаються невирішеними і сьогодні. Тому мета нашого дослідження – розкрити песимістичний образ світу на основі роману Є. Пашковського «Вовча зоря».

Виклад основного матеріалу. У романі «Вовча зоря» мотив самогубства вказує на тотальність смертельного потягу в українському селі: «...гріх самовбивства самий лютий, докатує село...» [1, с. 39]. Письменник вказує на «цілі вулиці вішалників», на те, що потяг до самогубства є виявом хво-

робливого суспільства: «...така сказотнява напала на селян...» [1, с. 38]. Суїцидологія виявляє, що мешканці міста, як правило, покінчують із життям значно частіше, ніж селяни. У романах Є. Пашковського спостерігаємо зворотнє явище, яке вказує на стан сучасного українського суспільства. Так, наприклад, він звертає увагу на той факт, що за сім літ у селі покінчило життя самогубством «рахуй зо три десятки душ». І тут же наводить п'ять найтипівіших прикладів самогуб. Лише один раз, щоб показати важкі муки свого героя, який тяжко переживає смерть збитої мотоциклом дитини, розповідач підсвідомо виправдовує його самогубство. А вислів «йдуть баби наряджати» вказує на те, що поминальний обряд призначений звільнити обтяженого гріховною провинною небіжчика.

Причини самогубства, як правило, не з'ясовуються, адже самогубство стає звичним явищем, хоча й незрозумілим багатьом людям, як от, наприклад, «...продавщиця ладного чоловіка мала, сім'ю, чого бракує, зачіпила себе на березу...» [1, с. 39]. Повішався від образи, чи від того, що «мара напосіла» – такі пояснення вже нікого не хвилюють, адже мова йде про суїцидний невроз, який зрештою веде до смерті.

Можливо, це і розплата за сплюндровані землі своїх предків, нехтування прадідівськими могилами. Потяг до смерті в несвідомій людини проявляється через потяг до вбивства, яким розв'язується нестерпний психологічний конфлікт: «Хазяйку свою, задрипанку пропоров тесаком, із доми дриснув, міліція покотом ночувала по хаті в кожухах, сусіди доказують, що ступаки під повіткою бачили, ага, коли по відлизі мій до скирди поїхав, за підстилкою, глядь, на осокорі в посадці висне той зарізяка» [1, с. 39].

Символом мужності, яскраво зображеної в романі, стає «здатність людини вистояти». Але не тільки в тому сенсі вистояти, щоб не померти, але й бути гідним «померти як людина». Через те, особливим трагізмом сповнене намагання героїв жити «нормальним життям», бо жодному з героїв-чоловіків, як правило, не вдається втілити це бажання. Марні спроби українського чоловіка влаштувати особисте життя, знайти цікаву роботу, навіть відтворитись у нащадках. «Свято» задумів і сподівань із роками переростає на «Безодню» туги, відчаю, смутку та безнадії. Аналізуючи романи «Свято», «Вовча зоря» і «Безодня», Р. Харчук робить такий іронічний висновок: «Усі три романи створюють песимістичний образ світу, передаючи безвихідь і жорстокість існування, протистояти якому, за Є. Пашковським, може лише селянка баба Катерина (спільний персонаж «Свята» й «Безодні»), яка живе не ремствуєючи і, як можна припустити, з Богом» [2, с. 84].

Справді, негативно еволюціонує чоловічо-жіночий світ, створений авторською уявою. При цьому Є. Пашковський часто у своїй романістиці ігнорує аналіз, пошуки головних психологічних мотивацій, які могли б пояснити поведінку його героїв і вивести це розуміння в ідею, думку, висновок. Цілісність, яка досягається у творі – це цілісність емоційна, експресивна. На емоційному, напруженому експресивному мовленні, яке виражає метафізичний бунт загалом, розбудовується провідна символізація роману, виражена кодовим словом «вовча зоря».

Розкриттю глибин сердець героїв сприяє особлива творча манера письменника, коли відчуття життя переходять у сон, марення, нескінченне сніво пам'яті, де минуле хронічно витісняє всяке майбутнє. Так, І. Бондар-Терещенко вказує на характерну «інволюцію» мандрівних героїв-чоловіків Є. Пашковського: «Отож, тікаючи від себе, людина завжди наздоганяє хіба що власне минуле, що розлягається луною по всіх його мандрах» [3, с. 133].

За допомогою мандрівної мотивації автор має можливість вести нескінченну розповідь, відтворюючи постійні пошуки та нові враження від життя. Крім того, герой-мандрівник зустрічає величезну кількість попутників, які розповідають свої історії. Особливої символіки сповнені занедбані кладовища та поодинокі могили, які зустрічаються пообік шляху. Вони ніби промовляють за тих, котрі так і померли в дорозі, не знайшовши притулку серед людей. А ще дорога символічно єднає минулі покоління з майбутніми. Дорога у творах постає і як символічна парадигма людської долі. Письменник вдається до притчево-біблійного стилю, коли та дорога, що не має кінця-краю, раптово озивається у людській душі: «...ти блудний син, без покаяння, тобі нема куди повернутись...» [4, с. 51].

Своєрідність хронотопічного образу дороги, на думку О. Черненко, полягає в тому, що «він має протяжність у часі й напрямок, який може бути й зворотнім щодо героя, який перебуває в дорозі» [5, с. 55]. У романах Є. Пашковського такий «зворотній напрямок» розкривається через спогади героїв, де на одній сторінці роману спостерігаємо старість, смерть героя, закінчення його життєвої дороги разом із паралельним зображенням його молодості, а то й дитинства. Так, дорога усвідомлюється лінійним часопросторовим концептом, який передбачає (в контексті словесного твору) різночасові ретроспективи в минуле і прогностичні екскурси в майбутнє.

Герої Є. Пашковського, мандруючи по світу, намагаються довести реальність свого існування. У мандрах проходить все їхнє життя, в мандрах вони зустрічають і свою смерть. Так, наприклад, у дорозі помирає Сергій із роману «Вовча зоря». Мотив дороги виявляє непристосованість героя-блукальця до нового життя. Так, згідно з висловом В. Єшкілева, густий, «важкостравний» потік свідомості у творах Є. Пашковського «означає ситуацію тотальної безпритульності Людини» [6, с. 87]. Із цього приводу Л. Лавринович теж підсумовує: «Ця безпритульність вимірюється не лише просторовими параметрами: персонажі Є. Пашковського безцільно блукають своїм минулим, бо життя є лише «пробудженням у спогади» [7, с. 42]. Минуле є тією основою, що живить кожного героя Є. Пашковського, не дає забути йому свій рід і своє призначення на землі, гоїть наболілі рани сьогодення та тримає в пам'яті обличчя померлих батьків та друзів.

Традиційно дім має символічне значення оберега, місця, яке «ховає» людину від несприятливих умов. Більшість героїв прозаїка не мають такого сховища. Десь далеко в кожного

з них є батьківський дім, але покинувши його, вони повертаються назад, щоби померти, а не жити в ньому. А тому приречені страждати й передчасно помирати молодими у мандрівній дорозі. Гуртожитки, прийоми, винайняті житла стають лише тимчасовими притулками для героїв. Роман у новелах «Вовча зоря» подає трагічні історії героїв, які вивершуються втратою життєвого смислу: Галя, народжена для романтичного кохання (всі чоловіки-герої виміряли її образ у своїх еротичних фантазіях), стає повією; Микола після розлучення, тюрми, психлікарні повертається додому, щоби померти; Сергій гине під колесами електрички; Павло божеволіє.

«Непостійність – це непостійність настроїв і самої внутрішньої сили слова, а це, як на мене, найбільший ворог роману» [8, с. 6], – вважає Є. Пашковський. Як правило, людина вольовим зусиллям утримує в покорі світ архаїчних бажань. Формування такого вольового зусилля зумовлене морально-етичним стрижнем, що й передбачає тривку психологію настроїв. А нечутливість до зла породжує злочинну дію, яка, як правило, викликає за собою цілий ланцюг злочинів, з якого важко людині вирватися. Письменник часто звертається до художнього пізнання психопатичної жорстокості, спричиненої розмитим психічним центром, який відповідає за контроль низьких інстинктів. Так, закономірно в психіатричній лікарні опиняються його персонажі Серій та Конопляний, на рахунок яких не один злочин – від пограбування до вбивства. Вчинивши перше пограбування задля прожитку, вони несвідомо оберуть цей спосіб сенсом свого існування. Злочинці повністю втрачають почуття совісті та людяності, їм не відоме співчуття. А тому вбити людину для них означає не випустити наживи з рук. Психіатрична лікарня стає для них останнім притулком, який, можливо, дозволить зберегти ще не цілком втрачену душу.

Символічного значення набуває також жіночий блуд і розпуста, які несуть у собі аналогічні до смерті смисли. Кінець ХХ століття остаточно змінив образ української жінки: «Згадував батькові оповіді про жінок у підвітрених сукнях на смерклій обочині: не бояться болізне...» [8, с. 6]. Замість таких рис, як лагідність, порядність, вірність, на перше місце виходять розпуста, жорстокість, алкоголізм. Материнство сприймається жінками не як дар Божий, а як тягар, якого вони мріють позбутися. Звичними стають вбивства не тільки ненароджених, але й народжених дітей.

Є. Пашковський показує постатеїстичне українське село, в якому панує людська неувважність, байдуже ставлення до іншого. Руйнування могил своїх предків стає одним із свідчень порушеної культури смерті. Письменник часто вдається до зіставлення людського світу і світу тварин. Це протиставлення інколи набуває нав'язливої тенденційності. Так, автору здається, що жодна тварина не поводить себе так, як людина щодо померлих. У тварин існують навіть цілі «кладовища», поруйнувати які вони б ніколи не здогадалися.

Досить часто герої постають віч-на-віч перед обличчям смерті – батьків, друзів, коханих, родичів, зовсім незнайомих людей. Так, наприклад, дід Іван отримує з Херсона листа, в якому сповіщається про смерть декількох колишніх селян: «Помер Богдан Лещенко, помер Микола Дубина, Писарі обоє преставилися на вознесіння...» [1, с. 3]. Відправник не вказує причину смерті, це закономірне завершення життя, яким не здивуєш старих людей. Причину смерті не можна висловити декількома реченнями, потрібно прожити ціле життя, щоби зрозуміти і збагнути її по-мудрому. Щоб розкрити народне став-

лення до смерті, розповідач вдається до одного із улюблених своїх прийомів – спогадів. Історія людини в Є. Пашковського – це завше історія країни. Дід згадує все спочатку, повз його увагу не проминули навіть «пахощі молодості», але приємні індивідуальні спогади насичені об'єктивними бурхливими подіями на Україні.

«Потік мовлення», до якого вдається письменник, дозволяє читачеві самостійно розрізняти найголовніші події в житті старого селянина, бо сам мовець – суцільна несвідома течія, він не в змозі усвідомити власні страхи, але вони постають образно через пригадування трагічних картин: тут – це видиво смерті сусідського сина, який рушником з образа зачепив себе за ялину; спогади про банду, котра людським м'ясом начиняла ковбаси; пам'ять про знайдені пізньої весни рештки роздертого ведмедем тіла; згадка про хазяїна, котрий працював на цвинтарі і загодя рив довгу, як силосна яма роваку; цілий ряд смертей по дорозі на переселення та від голодомору. Трагічно прожите життя, як відзначає Є. Пашковський, унеможливило страх смерті, сама смерть здається давно очікуваним щастям: «Сестра Павлінка журиться, чого і ми не вмираєм, кажу, прийде це щастя й до нас...» [1, с. 3]. Недоречність старечого напівголодного існування, покинутість батьків власними дітьми робить смерть бажаним порятунком від абсурдного життя. Страх людини похилого віку перед життям – самотнім, старечим та немичним існуванням, стає символом українського сільського буття кінця ХХ століття.

Почуття людини часто суперечливі, оскільки складаються з численних мінливих вражень, які не завжди можливо зафіксувати й визначити словами. Є. Пашковському як надзвичайно емоційному авторові вдається передати почуття людини за допомогою бурхливої емоційної психосемантики. Перш за все тому, що емоційний стан його героїв почасти болісно деформований, а ті відчуття, якими переповнені персонажі в трагічні моменти, особливо імпонують йому самому. Історії героїв проходять через вразливу душу письменника, залишаючи там свої живі сліди і переживання.

Щоб передати народне емоційне бачення трагічного, Є. Пашковський вдається до оригінальної стилізації усного мовлення. Так, експресію різноманітних психологічних станів, що не мають чіткої форми, передає відсутність важливих розділових знаків. Почуття ніби лавиною накочуються на читача, несучи у своєму потоці величезну кількість нестримних емоцій. Відчуття героїв змішуються з авторськими, утворюючи своєрідний клубок, початок якого розплутати може лише сам автор, поставивши в кінці величезного монологічного речення крапку.

Особливим емоційним навантаженням у творах Є. Пашковського сповнені народні розповіді про розкуркулення, переселення, голодомор та війну. Ці події мало опосередковано стосуються сучасних молодих героїв його романів. Але вони живуть у спогадах їхніх дідів, а тому передаються і їм наболілим відгомонам. Це той місток, який єднає сучасність із минулим і не дає подіям тих років стертись із пам'яті української людини. Кожен предок, який трагічно загинув у ці роки, змальовується як живий, зі своїми болями та проблемами, що дає змогу його нащадкам відчутти себе частиною родоводу, а не абстрактним обличчям на пожовклій фотокартці.

У романі «Вовча зоря» описано чимало різновидів смертей – матері, друга, прадіда, діда, односельців, і кожна з них постає перед героями як десь чула, бачена, або безпосередньо пережи-

та. Як правило, естетизація смерті дає змогу виявити її сутнісний образ: «Смерть встає загакою вічної течії в різнобарвних пругах біди, гаття в'їо – селами...» [1, с. 6].

Так, Микола не тільки переживає дідову смерть, але й сам декілька разів відчуває її наближення. Перший раз це відбувається після аварії на заводі, коли він побачив її нареченою «під синім вельоном, у вінку з цвіту папороті, почув її голос, тихий мов капіж росяної каламуті з черепичного даху, вдихнув морозний і глицевий запах її тіла, блідого, як крила засохлих метеликів-капустянок» [1, с. 166]. У присутності смерті навмисно подається розгорнутий опис асоціацій та порівнянь, щоб упевнити читача у творчій душі Миколи, за образом якого ховається авторська психологія.

Висновки. Якщо визначити місце смерті в прозописі Є. Пашковського, то можна побачити певну закономірність нарощування смертей для концентрації вираження «страхітливого». Адже «страхітливе» – це те, що приховується. Смерть ніколи не може бути розкритою до кінця, вона завжди приховує свій смисл для живого суб'єкта. За допомогою зображення смерті Є. Пашковський збуджує враження страхітливого смислу, тобто такого смислу, який викликає жах. Страхітливе враження від смерті породжує бунтівний опір. Тому маємо своєрідну опозицію «бунту і смерті», де бунт несе семантику активного творчого життя.

З погляду психоаналізу в історії несвідомого життя людини важливу функцію становить гра, флірт, сексуальні відносини, на вершині життя і самопізнання є любов, а смерть розміщується в кінці життя [9, с. 198]. Нав'язливість смерті в Є. Пашковського є не просто символічним способом помножити і збільшити «страхітливе». Рефлексії над смертю, з якою в більшості людей пов'язаний ніколи до кінця нездоланий інфантильний страх, позначають суб'єктивні пошуки письменника, в яких емоційне, експресивне ставлення до смерті дає змогу охарактеризувати його як метафізичного бунтівника. Виявлення трансформацій, які відбуваються у феномені смерті в колективному підсвідомому (суїцид тотально руйнує українське село, за Є. Пашковським), дає змогу побачити не тільки деформовану структуру сільської української індивідуальності, яка не в змозі прийняти динамічний темп сучасної міської культури, а й загальний об'єктивний стан світу як апокаліптичний.

Риси апокаліпсису виразно простежуються і в інших творах письменника. Тому в найближчих публікаціях плануємо продовжити виокремлювати риси песимістичного світу в романах Є. Пашковського.

Література:

1. Пашковський Є. Вовча зоря : роман / Євген Пашковський. – К. : Молодь, 1991. – 216 с.
2. Харчук Р.Б. Сучасна українська проза : Постмодерний період : [навч. посіб.] / Роксана Борисівна Харчук. – К. : В Ц «Академія», 2008. – 248 с.
3. Бондар – Терещенко І. Текст 1990-х : герої та персонажі / Ігор Бондар – Терещенко. – Тернопіль : Джура, 2003. – 208 с.
4. Пашковський Є. Свято : роман / Євген Пашковський // Дніпро. – 1989. – № 10. – С. 4–52.
5. Черненко О. Експресіонізм у творчості Василя Стефаника / Олександра Черненко. – К. : Сучасність, 1989. – 280 с.
6. Єшкілев В. Пашковський Євген / Володимир Єшкілев // Плерома. – Івано-Франківськ, 1998. – Вип. 3. – С. 87.
7. Лавринович Л. Сучасний український постмодернізм – напрям? стиль? метод? / Лілія Лавринович // Слово і час. – 2001. – № 1. – С. 39–46.

8. Пашковський С. «Є дві категорії людей, приречених на схибу, – це письменники і монахи ...» / Євген Пашковський // Кур'єр Кривбасу. – 1998. – № 104. – С. 3–7.
9. Шенкао М.А. Смерть как социокультурный феномен / Мухамед Алиевич Шенкао. – К. ; М. : Ника – Центр, Эльга ; Старклайт, 2003. – 320 с. – (Серия «Проблема Человека»; Вып. 4).

Тендитная Н. Н., Терещенко М. Г. Пессимистический образ мира в романе Е. Пашковского «Вовча зоря»

Аннотация. В статье анализируется изображенная в романе тотальность смертельного влечения в украинском селе. Трансформации, которые происходят в феномене смерти в коллективном бессознательном, по мнению писателя, позволяют увидеть не только деформированную структуру сельской украинской индивидуальности, которая не в состоянии принять динамичный темп современной городской культуры, но и воспринимает общее объективное состояние мира как апокалиптическое.

Ключевые слова: влечение к смерти, поток сознания, поток речи, мотив дороги, блудный сын, тотальная бездомность человека, непостоянство, безысходность и жестокость существования, родительский дом

Tenditna N., Tereshchenko M. Pessimistic image of the world in the novel by E. Pashkovsky «The Wolf's Star»

Summary. The article deals with the analysis the totality of the deadly train in the Ukrainian village, depicted in the novel. According to the writer, the transformations that take place in the phenomenon of death in the collective subconscious make it possible to see not only the deformed structure of rural Ukrainian identity, which is incapable of adopting the dynamic pace of contemporary urban culture, but also perceives the general objective state of the world as apocalyptic.

Key words: attraction to death, stream of consciousness, speech flow, motive of the road, prodigal son, total homelessness of man, inconsistency, hopelessness and cruelty of existence, father's house.